

Atıf/ Citation:

Güngör, Muhammed. "Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi." *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 1 (Kış 2017): 54-78.

## YAHUDİ DİNİ HAYATINDA SÜLEYMAN MABEDİ <sup>1</sup>

Muhammed GÜNGÖR

Yrd. Doç. Dr., Dinler Tarihi ABD, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslami İlimler  
Fakültesi, Kırıkkale Üniversitesi\*

Asst. Prof. Dr., History of Religions, Department of Philosophy and Religious Studies, Faculty of  
Islamic Sciences Kırıkkale University  
muhammedgungor.tr@gmail.com

Makale Türü: Hakemli Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 15.12.2017, Kabul Tarihi: 31.12.2017

**Öz:** Yahudilikteki mabed anlayışı diğer dinlerin mabed anlayışından büyük oranda farklılık göstermektedir. Zira Yahudilikte bazı ibadetlerin eda edilebildiği tek mekân olan Süleyman Mabedi, bu dinle tamamen bütünleşmiştir. Süleyman Mabedi'nin, Yahudiliğin ayrılmaz bir parçası olması, bu din için "mabed merkezli bir din" denilmesine yol açmıştır. Zira Süleyman Mabedi, mimari yapısından, orada kimlerin ne şekilde görev yapacaklarına varıncaya kadar tamamen Tanrı'nın isteği doğrultusunda tasarlanmıştır. Öte yandan Süleyman Mabedi'nin tarih içinde yıkılıp yeniden inşa edilmesi Yahudiler üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Yahudi tarihinde "Birinci Mabed Dönemi" ve "İkinci Mabed Dönemi" gibi isimlerin olması bunun kanıtıdır. Özellikle M.S. 70 yılında İkinci Mabed'in yıkılması, o tarihten günümüze kadar Yahudiler için büyük üzüntü kaynağı olmuştur. Bu derece önemli olan Süleyman Mabedi, doğal olarak Yahudilerin asırlar boyunca ilgi odağı olmuş, onun yıkık olduğu dönemde ise yeniden yapılması için dualar edilmiştir. Bugün fiziki varlığı görülmesi de Kudüs'e bakıldığında Süleyman Mabedi'nin manevi varlığı hâlâ hissedilmektedir. Yahudiliğin can damarlarından biri olan bu Mabed, bir Yahudi için neredeyse her şeydir. Nitekim günümüzde Kudüs'teki Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki çatışmaların temel sebeplerinden biri, belki de en önemlisi Süleyman Mabedi'nden kaynaklanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Yahudilik, Süleyman Mabedi, İbadet, Dini Hayat,

<sup>1</sup> Bu makale *Birinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2017*'de (Konya, 16-17 Aralık 2017) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

## SOLOMON'S TEMPLE IN JEWISH RELIGIOUS LIFE

**Abstract:** *The understanding of temple in Judaism is largely different from that of other religions. Because, Solomon's Temple, the only place where some worships can be performed in Judaism, is fully integrated with this religion. The fact that Solomon's Temple is an integral part of Judaism has led to that religion being called "a temple centered religion". Because Solomon's Temple was designed exactly according to the will of God, from the architectural point of view to the extent to which he would function there. On the other hand, the destruction and reconstruction of Solomon's Temple in history has had a profound effect on the Jews. In Jewish history, the names of "The First Temple Period" and "The Second Temple Period" are proof of that. Especially in A.D. 70 the destruction of the Second Temple has been a source of sadness for the Jews until that day. Solomon's Temple, which is so important, has naturally been the center of attention of the Jews for centuries and has been prayed for in the period when it was ruined. Although there is no its physical presence today, the spiritual presence of Solomon's Temple is still felt in Jerusalem. This Temple, one of the lifeblood of Judaism, is almost everything for a Jew. As a matter of fact, one of the main reasons for the conflicts between Muslims and Jews in Jerusalem today, perhaps the most important, stems from Solomon's Temple.*

**Keywords:** *Judaism, Solomon's Temple, Prayer, Religious Life,*

### Giriş

Dinlerin, müntesipleri tarafından pratize edilen bölümüne ibadet denilmektedir. İbadetlerin bazıları mekândan bağımsız olarak yerine getirilirken bazıları da mekâna bağlı olarak uygulanmaktadır. Bu durum, dinlerde belli yerlerin ibadet amacına yönelik olarak tespit edilmesine ve buralara, ibadet yerleri olmalarından dolayı kutsiyet atfedilmesine neden olmuştur. Böylece mabed dediğimiz fenomen, din olgusunda varlığını ortaya koymuştur.<sup>2</sup>

Her dinin kendine özgü inancı olduğu gibi yine kendine özgü ibadeti bulunmaktadır. Mabedlerin yapımında bu inanç ve ibadetlerin etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Yahudilikteki mabed anlayışı diğer dinlerin mabed anlayışından büyük oranda farklılık göstermektedir. Zira Yahudilikte bazı ibadetlerin eda edilebildiği tek mekân olan Süleyman Mabedi, bu dinle tamamen bütünleşmiştir. Süleyman Mabedi, mimari yapısından, orada kimlerin ne şekilde görev yapacaklarına varıncaya kadar tamamen Tanrı'nın isteği doğrultusunda tasarlanmıştır. Süleyman Mabedi'nin Yahudiliğin ayrılmaz bir parçası olması, bu dinin 'mabed merkezli bir din' olarak vasıflandırılmasına yol açmıştır. Bu derece önemli olan Süleyman Mabedi doğal olarak Yahudilerin

<sup>2</sup> Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Ocak Yay., Ankara 1997, s. 474.

asırlar boyunca ilgi odağı olmuş, onun yıkık olduğu dönemde ise yeniden yapılması için dualar edilmiştir.

Yahudi tarihine bakıldığında farklı zaman dilimlerinde çeşitli ibadet yerleriyle karşılaşılmaktadır. Musa ile birlikte, Yahudi ibadet ve mabed anlayışı Atalar dönemine nazaran farklılık arz etmiştir. Bu dönemde din adamları kurumu, Ahit Sandığı ve çeşitli ibadet şekilleri tezahür etmiş, içinde ibadetlerin topluca yapıldığı *Mişkan*<sup>3</sup> ortaya çıkmıştır.<sup>4</sup>

Ortaya çıktığı dönemde Yahudi hayatında önemli bir yeri olan Mişkan, Yahudilerce kutsal kabul edilmiştir.<sup>5</sup> Zira Musa, uzun yıllar dinî faaliyetleri buradan idare etmiştir.<sup>6</sup> Bunun yanında, Tanrı ile Musa burada iki arkadaş gibi yüz yüze konuşmuş,<sup>7</sup> onun Tanrı'yla görüşmek için Mişkan'a girmesinin ardından bir bulut gelip konuşma bitinceye kadar mabedin girişini kapatmıştır.<sup>8</sup> Ayrıca Yahudiler ibadetlerini burada eda etmişler,<sup>9</sup> Tanrı'yla bir şekilde iletişim kurmak istediklerinde buraya gelmişlerdir.<sup>10</sup> Ahit Sandığı'nın Mişkan'da saklanması da kutsiyetini arttırmıştır.<sup>11</sup> Öte yandan Tanrı ile Musa'nın özel görüşmelerini burada yapmaları ve insanların ibadet için burada toplanmalarından dolayı Mişkan'a, aynı zamanda, *Buluşma (Toplanma) Çadırı*<sup>12</sup> denilmiştir.<sup>13</sup>

Mişkan, yaklaşık dört asır boyunca Yahudilerin dinî merkezi olmuştur. Yahudiler tarafından kral olarak nitelendirilen Davud'un Kudüs'ü fethetmesi ve oğlu Süleyman'ın bu şehirde kalıcı bir mabed yapmasıyla Mişkan'ın görevi sona ermiştir. Bunun yerini ise Yahudiler için kıyamete kadar önemi koruyacak olan Süleyman Mabedi almıştır.

## 1. Süleyman Mabedi'nin Yapımı ve Yıkılması

<sup>3</sup> İngilizcede *Tabernacle* (Çadır) kelimesiyle ifade edilen Mişkan, Yahudilerin göçebe hayatı sürdürdükleri dönemde ve Filistin'e yerleşmelerinin ilk zamanlarında (Eduard König, "Tabernacle", *JE*, Funk & Wagnalls, New York and London, 1905, XI/653) ibadetlerini eda ettikleri mabed olarak kullanılmıştır. Taşımada kolaylık sağlaması için portatif olan Mişkan, Musa'nın Sina dağındayken Tanrı'dan aldığı emir doğrultusunda yapılmıştır (Max Soloweitschik, "Tabernacle", *The Universal Jewish Encyclopedia*, Ed. Isaac Landman, Universal Jewish Encyclopedia Co., Inc., New York 1962, XI/152.) Tanrı'nın böyle bir istekte bulunması, Yahudilerin arasında yaşamak istemesinden kaynaklanmıştır (Çıkış 25/8).

<sup>4</sup> Adem Özen, *Yahudilikte İbadet, Ayışığı* Kitapları, İstanbul 2001, s. 51.

<sup>5</sup> Ahmet Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, Esra Fakülte Kitabevi, İstanbul 1999, s. 107.

<sup>6</sup> Özen, s. 53.

<sup>7</sup> Çıkış 33/11; Sayılar 12/8.

<sup>8</sup> Çıkış 33/9.

<sup>9</sup> Bkz. Levililer 1-7. bab.

<sup>10</sup> Çıkış 33/7.

<sup>11</sup> Güç, s. 107.

<sup>12</sup> Çıkış 33/7.

<sup>13</sup> Özen, s. 52-53.

Kudüs'ü fetheden Kral Davud, dinî ve siyasi birliği sağladıktan<sup>14</sup> sonra güven içerisinde sarayında ikamet etmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde Ahit Sandığı için hâlâ sabit bir mekânın olmaması ihtişam içinde yaşayan Davud'u rahatsız etmiş ve Tanrı adına bir mabed yapmak istemiştir. Ancak Tanrı tarafından uyarılan Davud'a, Mabel'in başka biri tarafından yapılacağı,<sup>15</sup> bu kişinin ise oğlu Süleyman olacağı bildirilmiştir.<sup>16</sup>

Tevrat'ın bildirdiğine göre Kral Süleyman, Mabel'in yapımına Yahudilerin Mısır'dan çıkışının 480. yılında, yani MÖ 964'de başlamıştır.<sup>17</sup> Süleyman'ın saltanatının dördüncü yılında başlayan Mabel'in inşası, MÖ 957 yılında tasarlandığı biçimde bütün ayrıntılarıyla tamamlanmıştır. Bir kraliyet kompleksi içinde yer alan<sup>18</sup> Mabel'in yapımı yedi yıl sürmüştür.<sup>19</sup>

Mabel'in Yahudi toplumu için oldukça önemli bir yere sahip olmasından dolayı çeşitli toplumsal katmanlardaki Yahudiler, onun yapılmasına maddi ve manevi katkılar sağlamışlardır. Bu çerçevede boy başları, oymak önderleri, subaylar, saray yöneticileri ve halk kesimi Mabel'in yapımına oldukça yüksek miktarlarda altın, gümüş, tunç, demir ve değerli taşlarla yardımcı olmuşlardır.<sup>20</sup>

Öte yandan Mabel için seçilen yer, günümüzde Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa olarak bilinen tarihî eserlerin bulunduğu ve İslam literatüründe Harem-i Şerif olarak nitelendirilen yere denk gelmektedir.<sup>21</sup> Ancak Mabel'in, Harem-i Şerif'in neresine inşa edildiği kesin olarak bilinmemekte olup bu konuda görüş ayrılıkları bulunmaktadır.<sup>22</sup>

Yahudilikte önemli bir yere sahip olan Süleyman Mabeli ile ilgili zaman içerisinde çeşitli efsaneler ortaya çıkmıştır. Bu efsanelerden birine göre Mabel'in yapım süresi olan yedi yıl boyunca burada çalışan işçilerden bir kişi dahi ölmemiş, hatta hasta bile olmamıştır. İnşaatta kullanılan aletler de Mabel tam olarak ortaya çıkana kadar zarar görmemiştir.<sup>23</sup> Böylece inşaat çalışmaları herhangi bir şekilde kesintiye uğramadan devam etmiştir. Mabel'in Tanrı'ya adanmasının akabinde, kâfirlere ve onların tanrılarına benzer mimari eserler

<sup>14</sup> Özen, s. 61.

<sup>15</sup> II. Samuel 7/1-13.

<sup>16</sup> I. Tarihler 22/9-10.

<sup>17</sup> Yusuf Besalel, "Bet Amikdaş", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, I/109.

<sup>18</sup> Yigael Yadin, "Temple, Structure", *Encyclopedia Judaica*, Ed. Cecil Roth vd., Keter Publishing House Jerusalem Ltd., Jerusalem 1978, XV/946.

<sup>19</sup> I. Krallar 6/38.

<sup>20</sup> I. Tarihler 29/6-9.

<sup>21</sup> Max L. Margolis, Alexander Marx, *A History of the Jewish People*, Meridian Books, Cleveland and New York 1962, s. 63.

<sup>22</sup> A.R.S. Kenedy, N.H. Snaith, "Temple", *Dictionary of the Bible*, 2. Baskı, T. & T. Clark and Charles Scribner's Sons, Edinburg 1963, s. 961.

<sup>23</sup> Alexander Kristianpoller, "Temple in Talmud and Midrash", *The Universal Jewish Encyclopedia*, Ed. Isaac Landman, New York 1948, X/196.

yapmamaları için bütün işçiler ölmüştür. İşçiler, Mabel'in yapımı esnasında gösterdikleri çalışmanın karşılığını öbür dünyada elde edeceklerine inanmışlardır.<sup>24</sup>

Günümüzden yaklaşık 3000 sene önce yapılan Mabel'in ölçülerinin, dönemin şartları çerisinde oldukça büyük olduğu belirtilmiştir.<sup>25</sup> İçten içe uzunluğu 60, yüksekliği 30, genişliği 20 kubit<sup>26</sup> olan böyle bir Mabel'in, genel olarak Yahudi halkından ziyade Tanrı için<sup>27</sup> yapıldığı vurgulanmıştır.<sup>28</sup>

Alaşılmış, Ön Asya planı üzerine yapılan Süleyman Mabedi, içerisinde Ahit Sandığı'nın saklandığı *Kutsallar Kutsalı*, *Kutsal Yer* ve Mabel'i kutsal olmayan yerden ayırmak için yapılmış olan *Eyvan*'dan oluşmuştur. Mabel'deki en kutsal yer, adından da anlaşılacağı gibi *Kutsallar Kutsalı*'dır.

"En Kutsal Yer"<sup>29</sup> ve "Tapınak" terimleriyle de ifade edilen *Kutsallar Kutsalı*'na İbranicede "arka oda, en iç mekân" anlamlarına gelen *Debir* denilmektedir.<sup>30</sup> *Kutsallar Kutsalı*, sadece Ahit Sandığı'nın<sup>31</sup> ve keruvların<sup>32</sup> ve kutsal kayanın (temel/ başlangıç kayası/ İbr. Even ha-Şetiyya) bulunduğu mekândı. Yahudi inancında yaratılan ilk madde olduğuna inanılan bu kaya, *Kutsallar Kutsalı* adlı odada bulunuyordu. Ahit Sandığı ve Keruvlar onun üzerine konulmuştu. Dolayısıyla, Süleyman Mabedi, Yahudi akidesi açısından tehlike arz eden herhangi bir yapıya haiz olmadığı gibi putperestliği çağrıştıracak herhangi bir nesneyi de içinde barındırmamıştır.

"Tam Mabel", "Ana Oda", "Sahın" gibi muhtelif kavramlarla ifade edilen ve *Kutsallar Kutsalı*'nın önünde yer alan *Kutsal Yer*'e, İbranicede *Hekal* denilmektedir. Sümerce "e-gal" kelimesinden türeyen *Hekal*'in "büyük ev" anlamına geldiği belirtilmektedir.<sup>33</sup> Süleyman Mabedi'nde icra edilen ibadetlerde ana bölüm vazifesi görmesi için yapılan *Kutsal Yer*'in uzunluğu 40, genişliği 20, yüksekliği de 30 kubit olup<sup>34</sup> ebatların yakın doğudaki diğer mabetlerle kıyaslandığında oldukça büyük sayılabileceği belirtilmektedir.<sup>35</sup>

<sup>24</sup> Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews*, The Johns Hopkins University Press, Baltora and London 1998, IV/155.

<sup>25</sup> J. Maxwell Miller, John H. Hayes, *A History of Ancient Israel and Judah*, The Westminster Press, Philadelphia 1986, s. 202.

<sup>26</sup> I. Krallar 6/2. Kubit, antik çağlarda temel bir uzunluk ölçü birimidir. Orta parmağın ucundan dirseğin sonuna kadar olan uzunluktur. Yaklaşık 45 cm'ye tekabül eder.

<sup>27</sup> I. Krallar 6/1.

<sup>28</sup> Miller-Hayes, s. 202.

<sup>29</sup> I. Krallar 6/16, 7/50, 8/6; II. Tarihler 3/14; Hezekiel 41/4.

<sup>30</sup> Güç, s. 119.

<sup>31</sup> I. Krallar 6/19.

<sup>32</sup> I. Krallar 6/23.

<sup>33</sup> Güç, s. 119.

<sup>34</sup> I. Krallar 6/17.

<sup>35</sup> Yadin, XV/948.

Süleyman Mabedi'nin girişinde, Kutsal Yer'in önünde bulunan *Eyvan*, kutsal bölgeyi kutsal olmayandan ayırmak için yapılmıştır.<sup>36</sup> Mabed'in ön cephesini boydan boya kapsayan *Eyvan*, Mabed'in genişliği ile aynı olup 20 kubitti.<sup>37</sup>

Uzun yıllar hizmet ettikten sonra Süleyman Mabedi'nin yıkılması, Yahudi dininde ve tarihinde bir dönemin sonu olmuştur.<sup>38</sup> Yahudiler arasında *Tanrı'nın Mabedi'nin* sonsuza dek süreceği ve kendilerini tehlikelerden koruyacağı yönünde bir inanç<sup>39</sup> olmasına rağmen Mika peygamberden itibaren Yahudi halkına gönderilen peygamberler,<sup>40</sup> dinî ve ahlaki bozulmaya bir ceza olarak Mabed'in yıkılacağını İsrail halkına devamlı söylemişlerdir.<sup>41</sup> Mabed'in yıkılışının ve Yahudilerin Babil sürgününe gitmelerinin sebeplerini açık ve detaylı bir şekilde anlatan Yeremya da Yeşaya gibi Tanrı'dan aldığı emir gereğince Yahudileri uyarmıştır.<sup>42</sup>

Süleyman Mabedi'nin yıkılışının nedenleri arasında putperestlik,<sup>43</sup> Tanrı'ya ihanet,<sup>44</sup> ahlaksızlık,<sup>45</sup> Şabat gününe Tanrı'nın istediği gibi riayet etmeme<sup>46</sup> ve insanların haksız yere öldürülmesi<sup>47</sup> başlıca unsurlar olarak zikredilmiştir. Öte yandan Kudüs'te yaşayanların neredeyse hepsi, bir şekilde günaha bulaşmıştır.<sup>48</sup>

Süleyman Mabedi'nin yıkılmasına yol açan dinî sebepler, genellikle Yahudilerin itikad konusundaki sapmalarından ve Tanrı'yla ilişkilerinde gösterdikleri zafiyetlerden oluşmaktadır. Milattan önceki yıllarda tevhid inancının tek mümessili olan Yahudiliğin müntesipleri içinde ortaya çıkan putperestlik uygulamaları, Tanrı'nın kesinlikle kabul edemeyeceği bir mahiyet arz etmiştir.<sup>49</sup>

Neticede Süleyman Mabedi MÖ 587'de Babilliler tarafından yıkılmıştır. Yıkılan bu Mabed'e, daha sonra ikincisi yapılacağı için "Birinci Mabed" denilmiştir. Birinci Mabed'in yıkılması esnasında ilginç olayların yaşandığı rivayet edilmiştir. Buna göre, Mabed'in yıkılması sırasında genç kohanler onun çatısında toplanmış ve ağlayarak, "Dünyanın Efendisi! Sen bizi senin inançlı

<sup>36</sup> Yadin, XV/948.

<sup>37</sup> I. Krallar 6/3; II. Tarihler 3/4.

<sup>38</sup> R. J. Zwi Werblowsky; Geoffrey Wigoder, "Temple", *The Encyclopedia of the Jewish Religion*, Adama Books, New York 1986, s. 378.

<sup>39</sup> Margolis-Marx, s. 109; Yeremya 7/4.

<sup>40</sup> Yeremya 7/25

<sup>41</sup> Werblowsky-Wigoder, 378.

<sup>42</sup> Yeremya 1/17.

<sup>43</sup> Yeremya 1/16

<sup>44</sup> Yeremya 5/11

<sup>45</sup> Yeremya 4/22

<sup>46</sup> Yeremya 17/20-27

<sup>47</sup> Yeremya 19/4; 25/23

<sup>48</sup> Hezekiel 22/30.

<sup>49</sup> Yeremya 8/19.

idarecilerin olmaya layık görmedin, bu yüzden anahtarlarını geri al” diyerek anahtarları Mabel’in yukarisından fırlatmışlardır. Bunun üzerine gökyüzünden bir el gelip anahtarları almıştır. Kohenler de kendilerini Süleyman Mabeli’ni çoktan sarmış olan alev denizine atarak yok olmuşlardır.<sup>50</sup>

Bu yıkım Yahudi tarihinde bir dönüm noktası olmuş ve Yahudiler I. Mabel’in yıkılmasına kadar geçen süreyi “I. Mabet Dönemi” olarak nitelendirmişlerdir. Mabel’in yıkılmasından sonra Babil’de yarım asırdan daha fazla sürgün hayatı yaşayan Yahudiler, tekrar Kudüs’e gelerek Süleyman Mabeli’ni yeniden inşa etmişlerdir. Yahudilerin Tanrı’nın emri gereğince yeniden inşa ettikleri “İkinci Mabel” ’in yapımı yaklaşık dört yıl sürmüştür. Yahudi tarihinde bir dönemin başlangıcını ifade eden İkinci Mabel, M.Ö. 515 yılında bitmiştir.<sup>51</sup>

II. Mabel, I. Mabel’e göre daha fazla hizmet etmiştir. Ancak MS 70 yılına gelindiğinde II. Mabel’in sonu da I. Mabet gibi olmuştur. Romalılar tarafından saldırıya uğrayan II. Mabel’i korumak için Yahudiler canla başla savaşmışlardır. Buna rağmen Mabel’in yıkılması Yahudilerde büyük bir hüsrana neden olmuştur. Zira onlar, Romalılara karşı verdikleri mücadelede Tanrı’nın, Mabel’in Romalılarca yıkılmasına izin vermeyeceğine inanmıştır. Ancak bu inançları, MS 70’te Süleyman Mabeli’nin yıkılmasıyla boşa çıkmıştır.<sup>52</sup> O tarihten günümüze kadar da Süleyman Mabeli tekrar inşa edilmemiştir.

## 2. Süleyman Mabeli ve İbadet İlişkisi

Yahudilikte ibadet kavramı için, İbranicede “tapmak, kulluk etmek”<sup>53</sup> veya “çalışmak, hizmet etmek”<sup>54</sup> anlamlarına gelen “Avd” kökünden türeyen *Avodah* terimi kullanılmaktadır. Avodah, Süleyman Mabeli’nin ayakta olduğu dönemde Mabel’de icra edilen ibadetler için, yıkılmasından sonra ise dua için kullanılmıştır.<sup>55</sup>

Yahudilikte ibadet, Musa zamanında bir çadırda, yani Mişkan’da icra edilmiştir. Kudüs’ün Davud tarafından fethedilmesi ve burada Süleyman tarafından Mabel’in inşa edilmesi neticesinde Yahudiler, burayı dinlerinin merkezi olarak benimsemişler ve ibadet için buraya yönelmişlerdir. Zamanla, Süleyman Mabeli, bütün Yahudiler tarafından kabul edilen bir ibadet merkezi olmuş, Yahudilikte bu Mabel’in dışında ibadet edilemeyeceği anlayışı ortaya

<sup>50</sup> Kristianpoller, s. 196.

<sup>51</sup> Ezra 6: 15; Christopher Hollis; Ronald Brownrigg, *Holy Places*, Frederick A. Praeger, New York, Washington 1969, 47; Louis Jacobs, “Temple”, *The Jewish Religion A Companion*, Oxford University Press, New York 1995, s. 541.

<sup>52</sup> Werblowsky-Wigoder, s. 379.

<sup>53</sup> Özen, s. 36.

<sup>54</sup> Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XIX/234.

<sup>55</sup> Özen, s. 36

çıkıştır.<sup>56</sup> Böylece ibadet, Süleyman Mabedi ile ilişkilendirilmiştir. Başka bir deyişle Yahudilikteki ibadet anlayışı, Mabel merkezli bir mahiyet kazanmıştır. Nitekim Mabel'in yıkılmasının ardından ortaya çıkan sinagogda icra edilen ibadetlerin ve bireysel duaların yerine getirilmesi esnasında Yahudilerin, Süleyman Mabedi'ne doğru dönüp orayı ibadetin kiblesi kabul etmeleri de Mabel'in Yahudilikteki dinî merkezi konumunu hâlâ koruduğunu göstermiştir.

Süleyman Mabedi'nde ibadetin yerine getirilebilmesi için geniş bir görevli kadrosuna ihtiyaç duyulmuştur. Bazı eserlerde Mabel'de çalışanların sayısının 20.000<sup>57</sup> olduğu belirtilmiştir. Bu görevlilerin kendi içlerinde 24 bölüme ayrıldığı ve her bölümün, görevli olduğu hafta boyunca Mabel'de çalıştığı bildirilmiştir.<sup>58</sup>

Süleyman Mabedi'ndeki din görevlileri Musa zamanında Tanrı tarafından seçilmiştir. Mabel'in ayakta olduğu dönemde görev yapan bu din adamları, Musa'nın kardeşi Harun'un soyundan gelmiştir.<sup>59</sup> Sonradan kesinlikle değiştirilemeyen bu din görevlilerinin işleri yine Tanrı tarafından belirlenmiştir. Kendisi de bir Levi olan Harun'un soyundan gelen Baş kohen ve kohenler ile Yakup'un oniki oğlundan biri olan Levi'nin soyundan gelen Levililer olmak üzere üçe ayrılan bu din görevlilerinin her birine kendilerine has görevler verilmiştir.

Mabel'deki hiyerarşik yapının en üstünde yer alan baş kohenlik müessesesi, herhangi bir Yahudi'nin icra edemeyeceği bir iş olup bu görev sadece Harun soyundan gelenler tarafından yerine getirilmiştir. Nitekim Tanrı tarafından belirlenen ilk baş kohen de Musa'nın kardeşi Harun'dur.<sup>60</sup> Mabel'in ayakta olduğu dönemde görev yapan baş kohenler de Harun'un soyundan gelmiştir.<sup>61</sup>

Baş kohenin en önemli dinî vazifesi, Yom Kipur günü ortaya çıkardı. Dinî açıdan temiz olması icap ettiğinden Yom Kipur için bir hafta öncesinden ailesinden ayrılır ve kendisini ruhen temizlemek için bu haftayı Mabel'de geçirirdi. Bu uygulamanın hakkıyla yapılması gerekirdi. Çünkü maddi ve manevi temizliğini tam yapmamış bir baş kohenin, senede bir defa ve Yom Kipur günü girdiği Mabel'in Kutsallar Kutsalından sağ çıkamayabileceğine inanılırdı. Bunun aksine, her şeyi tam olarak yapan baş kohenin ise bütün Yahudilerin günahlarının kefareti için gerekli işlemleri tamamladığı

<sup>56</sup> Özen, s. 67.

<sup>57</sup> Tanah'ta bu rakamın çok daha fazla olduğu görülmektedir. Çünkü sadece Mabel'de görevli olan Levililerin sayısının 38000 olduğu bildirilmektedir (I. Tarihler 23/3).

<sup>58</sup> Charles Guignebert, *The Jewish World in the Time of Jesus*, Çev. S. H. Hooke, Routledge, London and New York 1996, s. 59.

<sup>59</sup> Yusuf Besalel, "Koen Gadol", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, II/337.

<sup>60</sup> Çıkış 28/ 1.

<sup>61</sup> Besalel, "Koen Gadol", II/337.



düşünüldü. Baş kohenlik, İkinci Mabet'in MS 70'te yıkılmasından sonra tarihe karışmıştır.<sup>62</sup>

Kohenler, Tanrı ile kul arasında aracı olup Mabet'deki ibadetlerin icra edilmesinde önemli görevleri bulunan ve kutsal addedilen kişilerdir.<sup>63</sup> Kohenlik kurumu da baş kohenlik gibi Harun'la başlamıştır.<sup>64</sup> Kohenlerin Mabet'deki görevleri ve geçimlerini nasıl sağlayacakları Tanrı tarafından Tevrat'ta bildirilmiştir.<sup>65</sup>

Rivayetlere göre Levi, Yakup'un üçüncü oğlunun ismidir. Bu soydan gelen Levililer Musa'nın zamanından Mabet'in yapımına kadar Mişkan'da, daha sonra Süleyman Mabedi'nde görev yapmışlardır.<sup>66</sup> Tevrat'ta Levililerin, İsrail'in ilk doğanların yerine Tanrı tarafından alınmış veya Tanrı'ya adanmış insanlar oldukları belirtilmektedir.<sup>67</sup> Bu insanların, Harun'un yardımcıları oldukları da zikredilmektedir.<sup>68</sup> Levililer Süleyman Mabedi'nin inşasına kadar kohenlerin ve Mişkan'ın bekçiliğini yapmış,<sup>69</sup> ilahi söyleyip ibadetlerde kohenlere yardımcı olmuştur.<sup>70</sup> Levililerin görevleri, yapımının tamamlanmasının ardından Süleyman Mabedi'nde devam etmiştir. Tevrat'ta belirtildiğine göre, Mabet'de memur ve yargıç olarak görev yapan Levililer, Mabet'in kapılarında nöbetçi olarak<sup>71</sup> da çalışmıştır. Bunun yanında, Mabet'in avlularının, odalarının ve kutsal eşyalarının temizlenmesinden sorumlu olmuşlardır. Ayrıca Tanrı'ya şükretmek ve sabah akşam ona övgülerde bulunmak için Mabet'de hazır bulunmaları da görevleri arasında zikredilmiştir.<sup>72</sup>

### 3. Süleyman Mabedi'nde İcra Edilen İbadetler

Yahudilikte bazı ibadetlerin sadece Süleyman Mabedi'nde icra edilmesi gerekmiştir. Bu ibadetleri başlıca üç başlık altında zikredilebilir. Bunlar Kurban, Pesah, Şavuot ve Sukot'tan oluşan üç hac bayramı ve Yom Kipur'dur.

#### 3.1. Kurban

Musa'dan önce herhangi bir yerde uygulanan kurban ibadeti, Musa tarafından sınırlandırılıp sadece Mişkan'ın önünde icra edilmiştir.<sup>73</sup> Süleyman

<sup>62</sup> Besalel, "Koen Gadol", II/337.

<sup>63</sup> Özen, s. 136.

<sup>64</sup> Sayılar 3/10; Çıkış 28/1.

<sup>65</sup> Bkz Sayılar 18.bab.

<sup>66</sup> Yusuf Besalel, "Levi", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, II/365.

<sup>67</sup> Sayılar 3/12, 8/16, 17, 18.

<sup>68</sup> Sayılar 3/6, 9.

<sup>69</sup> Bkz. Sayılar 8/2-7.

<sup>70</sup> Özen, s. 140.

<sup>71</sup> I. Tarihler 23/4-5.

<sup>72</sup> Bkz. I. Tarihler 23/28-32

<sup>73</sup> Emil G. Hirsch, "Sacrifice", *The Jewish Encyclopedia*, Funk and Wagnalls Company, New York and London 1905, X/615. Ayrıca bkz. Levililer 1/3, 4/4, 12/6, 15/14, 29, 16/7, 17/2-6, 19/21.

Mabedi'nin yapılmasından sonra sadece burada uygulanmıştır. Bu ibadetin Mabedi'nin dışında yerine getirilmesine ise izin verilmemiştir.<sup>74</sup> Mabedi'nin MS 70'te yıkılmasıyla birlikte kurban ibadeti sona ermiştir. Bu tarihten itibaren kurbanın yerini dua almıştır.<sup>75</sup>

### 3.2. Hac Bayramları

Hac, İbranicede bayram anlamına gelen *Hag* kelimesiyle ifade edilmekte olup bu kelime, "bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak" anlamına gelen "Hvg" kökünden gelmektedir.<sup>76</sup> Süleyman Mabedi gibi bir mekânın dinî amaçla ziyaret edilmesi Tanrı tarafından zorunlu kılınmıştır. Gerek zorunlu olması gerekse Süleyman Mabedi'nde yapılmasından dolayı Yahudilikteki hac olgusu önem arz etmektedir. Mabedi döneminde yerine getirilen ziyaretler *üç hac bayramı* olarak nitelendirilmiş ve *Pesah*, *Şavuot* ve *Sukkot* olarak belirtilmiştir.<sup>77</sup> Bütün Yahudi erkekler, Süleyman Mabedi'ni senede üç defa ziyaret etmekle yükümlü kılınmışlardır.<sup>78</sup>

Hac bayramlarının birincisi Pesah'tır. Tevrat'ta bayram olarak kutlanması emredilen<sup>79</sup> Pesah'ın kökeni Yahudilerin Mısır'dan çıkışı esnasında yaşadıklarına dayanmaktadır.<sup>80</sup> Buna göre, Tanrı, Mısır'a, ailelerin ilk doğan erkek çocuklarının öldürülmesi şeklinde bir musibet gönderecektir. İsrailoğullarının bu felaketten etkilenmemesi için Tanrı, Yahudi ailelerinin bir kurban alıp kesmelerini ve kurbanın kanını evlerinin kapılarının yan ve üst sövelerine sürmelerini buyurmuştur. Böylece Tanrı, hangi evlerin Yahudilere ait olduğunu bilecek ve onlara zarar vermeden geçecektir.<sup>81</sup>

Yahudi tarihinde önemli olaylardan biri olan bu hadisenin hafızalarda kalması ve bir sonraki nesle aktarılması için Pesah bayramının kutlandığı belirtilmektedir. Pesah'ta kesilen kurbanlar bu bayramın en önemli bölümünü oluşturmaktadır.<sup>82</sup>

Süleyman Mabedi'nin ayakta olduğu dönemlerde Pesah bayramı, Mabedi'de kutlanmıştır.<sup>83</sup> Süleyman Mabedi'nin yıkılmasından sonra, yukarıda

<sup>74</sup> Hirsch, X/615.

<sup>75</sup> Yusuf Besalel, "Kurban", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, II/339.

<sup>76</sup> Ömer Faruk Harman, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIV/382.

<sup>77</sup> Max Joseph, "Holidays", *The Universal Jewish Encyclopedia*, Ed. Isaac Landman, Universal Jewish Encyclopedia Co., Inc., New York 1948, VI/410.

<sup>78</sup> Judah David Einstein, "Pilgrimage", *The Jewish Encyclopedia*, Funk & Wagnalls Company, New York and London 1905, X/35. Ayrıca bkz. Çıkış 23/14, 17, 34/23; Tesniye 16/16.

<sup>79</sup> Çıkış 12/14.

<sup>80</sup> Yusuf Besalel, "Pesah", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, II/498.

<sup>81</sup> Bkz. Çıkış 12/1-14.

<sup>82</sup> Besalel, "Pesah", II/498.

<sup>83</sup> Suzan Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 2. Baskı, 2. Baskıya Haz. Yusuf Altıntaş, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, s. 14.

anlatılan uygulama yerine getirilememiştir. Ancak Yahudi din âlimleri, Musa zamanında İsrailoğullarının yaşadıkları hadisenin hafızalardan silinmemesi için Pesah bayramının kutlanabileceğini söylemişlerdir. Mabed sonrasında icra edilen bu kutlama ise bazı yönlerden Mabed dönemindeki kutlamalardan farklılık göstermiştir.<sup>84</sup>

Üç hac bayramının ikincisi olan *Şavuot*, İbranicede “haftalar” anlamına gelmektedir. Pesah’ın ikinci gününden tam yedi hafta sonra<sup>85</sup> kutlandığı için bu adı almıştır.<sup>86</sup> Tevrat’ta da *Haftalar Bayramı*<sup>87</sup> şeklinde anılan Şavuot’a “ilk ürünler günü”<sup>88</sup> ve “hasat bayramı”<sup>89</sup> ifadeleriyle de işaret edilmiştir. Diğer hac bayramlarına göre özel uygulamaları bulunmayan Şavuot, Süleyman Mabedi döneminde şükür ifadesi olarak<sup>90</sup> bir çiftçinin komşularıyla birlikte Kudüs’e neşeli bir halde giderek ilk ürünlerini sunmalarından ibaretti.<sup>91</sup>

MS 70’te Mabed’in yıkılmasından sonra yeni bir kimlik kazanan Şavuot bayramı, sonraki yıllarda Tanrı’nın Sina dağında Musa’ya On Emir’in vermesinin yıl dönümü olarak kutlanmıştır.<sup>92</sup> Günümüzde İsrail’de yaşayan Yahudi çiftçileri, ürünlerini Süleyman Mabedi olmadığından dolayı İsrail’deki bir kuruma bağışlamaktadır.<sup>93</sup>

İbranicede “çadırlar, çardaklar” anlamına gelen<sup>94</sup> *Sukot*, Yahudilikteki hac bayramlarının üçüncüsüdür. Yahudiler için büyük önemi olan Sukot, Mabed döneminde Yahudilerin ellerindeki bitki çeşitleriyle büyük bir şenlik içinde Süleyman Mabedi’ne akın etmesinden dolayı *bayram* olarak nitelendirilmiştir.<sup>95</sup>

Sukot, Yahudilerin Mısır esaretinden kurtulmaları anısına kutlanılan bir bayramdır. Tevrat’ın bildirdiğine göre Yahudiler, Mısır’dan çıktıktan sonra çölde 40 sene yaşamışlardır. Bu dönemde yerleşik bir hayat düzenine sahip olmadıklarından ellerine geçen kurumuş çalı ve dallardan yaptıkları çardakların

<sup>84</sup> Alalu vd., s. 14. Ayrıca bkz. Besalel, “Pesah”, II/498-501.

<sup>85</sup> Levililer 23/15-16; Tesniye 16/9.

<sup>86</sup> W. Gunte Plaut, “Shabuoht”, *The Universal Jewish Encyclopedia*, Ed. Isaac Landman, Universal Jewish Encyclopedia Co. Inc., New York 1948, IX/490.

<sup>87</sup> Tesniye 16/10.

<sup>88</sup> Sayılar 28/26.

<sup>89</sup> Çıkış 23/16.

<sup>90</sup> Özen, s. 219.

<sup>91</sup> Yusuf Besalel, “Şavuot”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2002, III/665. Ayrıca bkz. Çıkış 23/16; 34/22; Levililer 23/10-20.

<sup>92</sup> Özen, s. 219.

<sup>93</sup> Alalu vd., s. 33.

<sup>94</sup> Max Joseph, “Sukkoht”, *The Universal Jewish Encyclopedia*, Ed. Isaac Landman, Universal Jewish Encyclopedia Co. Inc., New York 1948, X/95; Özen, s. 220.

<sup>95</sup> Özen, s. 221.

çinde hayat sürmüşlerdir.<sup>96</sup> Tanrı, bu hadisenin sonraki nesiller tarafından bilinmesi için bu bayramın kutlanmasını emretmiştir.<sup>97</sup>

Yahudi erkeklerin hac ile mükellef olmaları Kudüs'teki Süleyman Mabeti ve sunağın ayakta kalmasına bağlanmıştır.<sup>98</sup> Bu nedenle Mabet'in yıkılmasından sonra, asırlardır uygulanan hac ibadeti artık icra edilemez olmuştur. Bu tarihten sonra zorunlu olmamasına ve mahiyetinin farklı olmasına rağmen Yahudiler, bu mekâna yönelik ziyaretlerine devam etmişlerdir. Yahudilerin bu ziyaretleri, onların geçmişe duydukları özlemleri, önemli gördükleri insanların kabirlerinin ve özellikle Ağlama Duvarı'nın burada bulunmasından kaynaklanmıştır.<sup>99</sup>

Ancak bu ziyaretler, Mabet'in ayakta olduğu dönemdeki gibi büyük bir şenlik ve mutluluk içinde geçmemektedir. Yahudi hacılar bu ziyaretlerinde, Mabet'in yıkılmasından dolayı ağıtlar yakmakta ve "Senin kutsal şehirlerin şimdi harap içinde, Sion ise ıssız bir yer; Kudüs tamamen terk edilmiş durumda. Atalarımızın gururu olan Mabedimiz ise yıkılmış durumda, değerli olan her şeyimiz yok edilmiş" şeklinde feryatlarda bulunmaktadırlar.<sup>100</sup>

### 3.3. Yom Kipur

*Yom Kipur* "kefaret günü" anlamına gelmektedir. Yahudilikteki diğer gün ve bayramlardan farklı olarak Yom Kipur ne tarihî bir olay ne de milli bir karakter yansıtmaktadır. Yom Kipur, Yahudilikteki en önemli ve en kutsal gün kabul edilmektedir. Yom Kipur Yahudilerin, Tanrı'nın önünde pişmanlık ve üzüntü içinde vicdanlarıyla baş başa kaldıkları, yaşamlarını düzelterip kendilerini Tanrı'nın istediği şekilde düzeltmelerine yöneldikleri, zaaflarını yenmeye çalışıp Tanrı'ya gönüllerince yaklaşmayı arzuladıkları bir gündür.<sup>101</sup>

Önemli olmasından dolayı Yom Kipur'da, Tanrı'nın emri gereğince Şabat kuralları uygulanmaktadır.<sup>102</sup> Bu günde Yahudiler yemek içmek, kozmetik ve losyon kullanmak gibi birtakım işlerden uzak durmaktadır.<sup>103</sup> Yom Kipur'da oruç tutulması, Tevrat'ta emredilen<sup>104</sup> tek oruç olmasından dolayı önemlidir.<sup>105</sup>

Yahudilikteki pek çok ibadette olduğu gibi Yom Kipur ile Süleyman Mabeti arasında da çok yakın bir ilişki bulunmaktaydı. Zira bu günün en önemli uygulaması, sadece Süleyman Mabeti'nde icra edilirdi. Tevrat'ta en ince

<sup>96</sup> Alalu vd., s. 54.

<sup>97</sup> Levililer 23/43.

<sup>98</sup> Özen, s. 191.

<sup>99</sup> Harman, XIV/384.

<sup>100</sup> Einstein, X/36.

<sup>101</sup> Alalu vd., s. 46.

<sup>102</sup> Levililer 23/32.

<sup>103</sup> Özen, s. 209.

<sup>104</sup> Levililer 16/29, 23/27; Sayılar 29/7.

<sup>105</sup> Alalu vd., s. 46.

ayrıntısına kadar anlatılan bu uygulamaya<sup>106</sup> göre baş kohen, senede bir defa, Yom Kipur günü sadece kendisinin girmesine izin verilen Kutsallar Kutsalı'na girer, burada özel bir ayin icra ettikten sonra dışarı çıkıp bütün Yahudiler için günahlara kefarete olduğuna inanılan bir keçi çöle gönderirdi. Böylece halkın günahlarını da çöle gönderdiğine inanılırdı.<sup>107</sup>

Mabed'in tamamen yıkılmasıyla Yom Kipur günü icra edilen bu kefarete uygulaması da tarihe karışmıştır. Bunun yerine, tavuğun ya da horozun kurban edilmesi şeklinde, adına *kaparot* denilen bir uygulama günümüze kadar devam ettirilmiştir. Buna göre Yom Kippur arifesinde kişi, tavuğu veya bir tutam demir parayı bir başkasının kafasının üzerinde üç kere çevirerek o kişinin günahlarını sembolik olarak tavuğa veya paraya geçirirdi.<sup>108</sup>

#### 4. Süleyman Mabedi'nden Sonra Yahudi Dinî Hayatı

Süleyman Mabedinin yıkılarak tarihin sayfalarına gömülmesi Yahudilerin hayatını bazı noktalardan derinden etkilemiştir. Bunlar, genel olarak dinî ve içtimai değişiklikler olarak belirtilebilir.

##### 4.1. Dinî Değişiklikler

Birinci Mabed'in yıkılmasının olumsuz etkilerini uzun yıllar üzerlerinden atamayan Yahudiler, Süleyman Mabedi'nin bir daha saldırıya maruz kalabileceği ve Mabed'de icra edilen ibadetlerin yerine getirilemeyeceği ihtimaline karşı birtakım tedbirler almışlardır. Kendilerine özgü yeni kurumlar ihdas edip yeni ideolojiler oluşturmuşlardır. Bunların neticesinde, İkinci Mabed'in yarattığı teolojik kriz, Birinci Mabed'in yıkılmasından sonra ortaya çıkan teolojik krize göre Yahudiler üzerinde daha az etkili olmuştur.<sup>109</sup>

İkinci Mabed'in yıkılmasıyla tarihe karışan Süleyman Mabedi'nin yerini Birinci Mabed'in yıkılışından sonra ortaya çıkan sinagoglar, Süleyman Mabedi'nde özel bir yetki ile görev yapan kohenlerin yerini Yahudi din âlimleri, Tevrat çalışmalarının yerini ise Tevrat'taki emirlerin sıkı sıkıya yerine getirilmesi şeklindeki Yahudi dindarlığı almıştır. Süleyman Mabedi'nin yerle bir edilmesi, özellikle Mabed'e özgü olup Tanrı'ya yaklaşma aracı olarak görülen kurban ibadetinin de artık yerine getirilemez olmasına neden olmuştur. Zaman içinde yaşanan bütün bu değişiklikler, Yahudilerin MS 70'te Mabed'in yıkılmasıyla yaşadıkları felakete verdikleri cevaplar olmuştur. İlk dönemlerde

<sup>106</sup> Bkz. Levililer 16/3-28.

<sup>107</sup> Alalu vd., s. 47.

<sup>108</sup> Alalu vd., s. 48.

<sup>109</sup> Shaye J. D. Cohen, "Roman Domination, The Jewish Revolt and the Destruction of the Second Temple", *Ancient Israel*, Ed. Hershel Shanks, Biblical Archaeology Society, Washington D. C. 1999, s. 296.

yüzeysel bir şekilde ortaya çıkan bu değişiklikler sonraki yıllarda daha da ayrıntılı hale gelmiştir.<sup>110</sup>

İkinci Mabed döneminde ortaya çıkan ve Mabed'in yıkılmasıyla varlığını iyice hissettiren kurum sinagog olmuştur. Artık Yahudiler, ibadetlerini Sinagoglarda yapmaya başlamışlardır. Burada yapılan ibadetler Süleyman Mabedi'nde eda edilenlerden çok farklı bir mahiyet arz etmiştir. Genel kabul gören görüşe göre, sinagogun Babil sürgünü esnasında ortaya çıktığı belirtilmiştir.<sup>111</sup> Bu iddiaya göre ilk sinagoglar, sürgündeki Yahudilerin dua etmek için bir araya geldikleri küçük toplantı yeri olarak kullanılmıştır.<sup>112</sup>

Sinagogun Babil sürgünü esnasında ortaya çıkması, Süleyman Mabedi'nden uzak yaşayan Yahudilerin ibadet maksadıyla çeşitli yerlerde toplanma ihtiyacından kaynaklanmıştır. Böylece dua ve Tora çalışmalarının birleştirildiği yeni bir kurum ihdas edilmiştir. Sinagog, İkinci Mabed'in yeniden yapılmasından sonra sürgün esnasındaki önemini kaybetmişse de özellikle İskenderiye, Antakya ve Şam gibi diaspora ülkelerinde mevcudiyetini devam ettirmiştir.<sup>113</sup>

Süleyman Mabedi gibi ibadet merkezi olmamasına karşın, İkinci Mabed döneminde, özellikle toplantı yeri olarak görev yapan sinagog,<sup>114</sup> aynı zamanda Mabed'in yanında ibadetin, eğitimin, duanın ve Tevrat çalışmasının önemli noktalarından biri olarak hizmet vermiştir. Öte yandan bu vasıflarıyla sinagog, Süleyman Mabedi'nin önemini kesinlikle azaltmamıştır. Zira Süleyman Mabedi, bu dönemde Yahudi toplumsal ibadetinin yegâne merkezi olma vasfını devam ettirmiştir.<sup>115</sup> Diasporada yaşayanlar da dâhil olmak üzere bütün Yahudiler, Süleyman Mabedi'nin merkezi rolüne saygı duymuşlardır. Kudüs dışında yaşayan Yahudiler, hac zamanında Mabed'e akın etmişlerdir.<sup>116</sup> Ayrıca Mabed, Kudüs'teki varlığını koruduğu sürece Yahudiler, ona rakip olacak herhangi bir ibadet yeri kurmaktan özellikle kaçınmışlardır.<sup>117</sup> Hatta Mabed dönemindeki sinagogların Yahudi olmayanlar tarafından genellikle

<sup>110</sup> Cohen, "Roman...", s. 296-297.

<sup>111</sup> Shaye J. D. Cohen, "The Temple and the Synagogue", *The Cambridge History of Judasim*, Ed. William Horbury, W. D. Davies, John Sturdy, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge 2001, III/298; Rachel Hachlili, *Ancient Jewish Art and Archaeology in the Diaspora*, Kninklijke Brill NV, Boston, Köln 1998, s. 15.

<sup>112</sup> Louis Jacobs, "Synagogue", *The Jewish Religion A Companion*, Oxford University Press, New York 1995, s. 511.

<sup>113</sup> Özen, s. 90.

<sup>114</sup> Hachlili, s. 21.

<sup>115</sup> Gedaliah Alon, *The Jews in Their Land in the Talmudic Age, 70-640 C.E.*, İbrance'den Çev. Gershon Levi, Harvard University Press, England 1996, s. 46-47.

<sup>116</sup> Cohen, "The Temple...", III/300-301.

<sup>117</sup> Hachlili, s. 21.

mabed olarak vasıflandırılmasını hata olarak görüp bu düşünceye karşı çıkmışlardır.<sup>118</sup>

Süleyman Mabedi'nin tarih içinde iki defa yıkılması ve buranın putlardan temizlenmesi için verilen mücadeleler, Yahudi dinî hayatında bir şekilde yer edinmiştir. Bu tarihî olayların hafızalardan silinmemesi veya elde edilen zaferlerin kutlanması için Yahudilikte bazı uygulamalar ihdas edilmiştir.

Yahudilikte ortaya çıkış sebebi farklı olan pek çok oruç çeşidi bulunmaktadır.<sup>119</sup> Bunlardan bazıları Süleyman Mabedi'nin yıkılması anısına tutulan oruçlardır. Bu amaçla tutulan oruçlar şunlardır:

10 Tevet Orucu: İbranicede *Asara be-Tevet* denilen bu oruç, Kudüs'ün Babilliler tarafından kuşatılması anısına tutulmaktadır.<sup>120</sup>

17 Tammuz Orucu: Yahudiler tarafından *Şiva Asar be-Tammuz* olarak nitelendirilen 17 Tamuz orucu, Babillilerin Kudüs'ün surlarını aşması anısına tutulmaktadır.<sup>121</sup>

9 Av Orucu: İbranicesi *Tişa be-Av* olan bu oruç, Süleyman Mabedi'nin MÖ 587'de yıkılmasının anısına tutulmaktadır. Bu orucun, ayrıca, Mabed'in MS 70'te Av ayının 9. gününde Romalılar tarafından yıkılması anısına ve MS 135'te Bar-Kohba'nın son yenilgisi anısına tutulduğu da rivayet edilmektedir. Toplumsal olarak tutulması gerektiğinden, 9 Av orucunda Yom Kipur'da geçerli olan gelenekler uygulanmaktadır.<sup>122</sup>

Süleyman Mabedi'yle ilgili ortaya çıkan başka bir uygulama Hanuka bayramıdır. İbranice bir kelime olan *Hanuka*'nın, "ithaf etme, tahsis etme" anlamlarına geldiği belirtilmektedir.<sup>123</sup> *Adama Bayramı* ve *Makkabiler Bayramı* olarak da bilenen Hanuka bayramı Kislev ayının 25. günü başlayıp sekiz gün sürmektedir.<sup>124</sup>

Tam olarak bir bayram telakki edilmediğinden iş yapmanın serbest olduğu<sup>125</sup> Hanuka bayramının Makkabiler tarafından kurumsallaştırıldığı söylenmektedir.<sup>126</sup> Bu bayram, Makkabilerin, Helenlere karşı başlattıkları savaşı kazanmalarının ardından Helenler tarafından kirletildiği düşünülen Süleyman Mabedi'nin, paganizmin izlerinden temizlenmesi ve ibadete tekrar

<sup>118</sup> Cohen, "The Temple...", III/301.

<sup>119</sup> Yusuf Besalel, "Taanit", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2002, III/690-691.

<sup>120</sup> Besalel, "Taanit", III/690.

<sup>121</sup> Besalel, "Taanit", III/690.

<sup>122</sup> Besalel, "Taanit", III/690.

<sup>123</sup> Alalu vd., s. 60.

<sup>124</sup> Kaufmann Kohler, "Hanukkah", *JE*, Funk and Wagnalls, New York and London 1905, VI/223.

<sup>125</sup> Yusuf Besalel, "Hanuka", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, I/198.

<sup>126</sup> Kohler, s. 223.

açılması anısına kutlanmaktadır. Tevrat'ta zikredilmeyen Hanuka bayramının en ayırt edici özelliği, evlerde ve sinagoglarda sekiz gün boyunca kandil yakılmasıdır. Bu uygulamanın kökeni, Mabed'deki kandilde sadece bir gün yanacak kadar yağ bulunmasına rağmen mucizevî bir şekilde kandilin sekiz gün boyunca yanmasına dayanmaktadır. Kandil yakılması nedeniyle dikkat çeken Hanuka'ya, aynı zamanda, *Işıklar Bayramı* da denilmektedir.<sup>127</sup>

Süleyman Mabedi'ndeki şamdanın yedi kollu iken *hanukiya* denilen Hanuka bayramındaki şamdan dokuz kolludur. Bu kollardan birisi diğer mumları yakmak için kullanılmakta olup buna "bekçi" anlamına gelen *şamaş* denilmektedir. Öneminden dolayı hanukiya mumlarının yakılışını bütün aile fertlerinin izlemesi zorunludur. Yahudi geleneğine göre her biri ayrı bir anlam ifade eden mumlar, ailenin bireyleri tarafından şamaşla yakılır. Sadece aile reisi, dua eşliğinde mumları yakar ve onu dinleyen aile fertleri sonunda âmin diyerek ona eşlik eder.<sup>128</sup>

#### 4.2. İctimaî Değişiklikler

Süleyman Mabedi'nin yıkılması dinî anlamda olduğu kadar sosyal anlamda da bazı değişiklikler getirmiştir. Makabilerin yönetimi ele almasından sonra başlayan dinî ve içtimaî huzursuzluk MS 70'ten sonra tamamen kaybolmuştur. Ferisiler, Saddukiler, Esseniler ve Zealotlar gibi Yahudi mezhepleri artık tarihe karışmıştır. Böylece önceden var olan mezhep ayrışmasının yerini homojen bir yapı almıştır. Bunun neticesinde ortaya çıkan tek grup rabbiler olmuştur. Bundan dolayı İkinci Mabed sonrası *Rabbînik Dönem* olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemde rabbiler ön plana çıkmalarına rağmen dünyanın değişik yerlerinde yaşayan Yahudiler, onların etrafında hemen toplanmamıştır. Aslında, İkinci Mabed dönemi boyunca Yahudilerin birçoğu herhangi bir mezhebe bağlanmamıştır. Zira bu insanların Tanrı'ya, kendilerine göre ibadet etmekten memnun oldukları belirtilmiştir. Bu tutum, Rabbînik dönemde de devam etmiş ancak sonunda Yahudilerin çoğunluğu, Rabbileri Yahudiliğe şekil veren insanlar ve Yahudiliğin liderleri olarak kabul etmiştir. Böylece rabbiler, kendilerine özgü dinî literatür ve şekillerle Yahudiliğe, günümüze kadar gelecek yepyeni bir form kazandırmıştır. Bu söylenenler göz önünde bulundurulduğunda MS 70'te Süleyman Mabedi'nin yıkılması, sadece bir son değil aynı zamanda bir başlangıç olmuştur.<sup>129</sup>

Öte yandan Yahudiler, zamanla, Süleyman Mabedi'nin anısına bazı yeni kültürel uygulamaları da benimsemişlerdir.<sup>130</sup> Örneğin eski bir gelenek olan damadın düğün esnasında bardak kırması sonradan Süleyman Mabedi'nin

<sup>127</sup> Özen, s. 223-224.

<sup>128</sup> Besalel, "Hanuka", I/199.

<sup>129</sup> Cohen, "Roman...", s. 297.

<sup>130</sup> Alon, s. 52.



yıkılmasının hatırası olarak yorumlanmıştır.<sup>131</sup> Mabed anısına takip edilen bir başka gelenek ise bazı dindar Yahudi damatların düğün esnasında başlarına kül serpmesidir. Talmudik bir kural olan bu uygulama şapkanın altına konulan ince bir kâğıda az bir sigara külünün yerleştirilmesi şeklinde yerine getirilmektedir. Talmudik bir başka kural ise bir Yahudi'nin Süleyman Mabedi'nin alanını ilk gördüğünde elbisesinden az da olsa bir parça yırtmasıdır. Bütün Yahudiler tarafından uygulanmasa da evin kapıya yakın bir bölümünün dekore edilmemesi, Yahudilerin Süleyman Mabedi'ni anmaları için ortaya çıkardıkları bir başka uygulamadır.<sup>132</sup> Verilen ziyafette bir kısım yemeğin bırakılması ve Yahudi bir kadının zinetlerinden birkaç tanesini bırakması da yine Mabedi için bir yas ifadesi olarak kabul edilmiştir.<sup>133</sup>

### 5. Süleyman Mabedi'nin Yahudiler İçin Önemi

Yahudiliğin vazgeçilmez unsurlarından biri olup yaklaşık on asır hizmet ettikten sonra yıkılan ve Yahudilerin gönlünde onulmaz bir yara bırakan Süleyman Mabedi ile ilgili Yahudi literatüründe değişik efsaneler bulunmaktadır. Bu efsanelerden birine göre, Tanrı dünyayı yarattığında göklerde bulunan tahtının altından bir taş alıp boşluğa fırlatmıştır. Gözle idrak edilemeyen bir bağ ile Tanrı'nın tahtına bağlı olduğuna inanılan bu taşın adı *Even Şetia* veya *Nirengi Taşı*'dır. Tanrı, dünyanın merkezi<sup>134</sup> veya göz bebeği olarak nitelendirilen bu taşın düştüğü yere Kudüs şehrinin kurulmasını emretmiştir. Aslında oldukça büyük bir kaya kitlesi olan bu taşın üzerine Süleyman, sonradan kendi adıyla meşhur olacak Mabedi yapmıştır.<sup>135</sup>

Süleyman Mabedi inşa edilir edilmez dünyanın herhangi bir yerinde Tanrı adına başka bir mabedin yapılması ve kurban sunulması yasaklanmıştır. Gelecekte, Kudüs'teki mabed dağının dışında başka bir yerde de mabed yapılamayacağı kaydedilmiştir. Tanah'ta geçen "*Davud, 'RAB Tanrı'nın Tapınağı ve İsrail için yakmalık sunu sunağı burada olacak' dedi*"<sup>136</sup> "*Sonsuza dek yaşayacağım yer budur*"<sup>137</sup> cümleleri bu yasağın kaynağını oluşturmuştur.<sup>138</sup>

Yıllar boyunca Süleyman Mabedi mistik ve sembolik anlamlarla yoğrulmuştur. Bu mekân, ilk yer olduğu için dünyanın merkezi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca burasının, Âdem'in yaratılması için tozların geldiği, onun ilk

<sup>131</sup> Werblowsky-Wigoder, s. 379.

<sup>132</sup> Jacobs, "Temple", s. 543.

<sup>133</sup> Alon, s. 52; Jacobs, "Temple", s. 543.

<sup>134</sup> Bkz. Hezekiel 38/12.

<sup>135</sup> Alalu vd., s. 198.

<sup>136</sup> I. Tarihler 22/1.

<sup>137</sup> Mezmurlar 132/14.

<sup>138</sup> Maimonides, *The Code of Maimonides, The Book of the Temple Service*, İbranice'den Çev. Mendell Lewittes, M.A., Ed. Julian Obermann, Yale University Press, New Haven, London 1985, XII/ 5.

kurbanını sunduğu, mezarının bulunduğu ve Habil ile Kabil'in kurbanlarını sundukları yer olduğuna inanılmıştır. Nuh tufanının, Süleyman Mabedi'nin temel taşının kaldırılması neticesinde yer altındaki suların gün yüzüne çıkmasıyla meydana geldiğine, tufandan sonra Nuh'un ilk kurbanını burada sunduğuna ve buna benzer pek çok tarihî olayın burada vuku bulduğuna inanılmıştır. Bunlardan ötürü, Süleyman Mabedi Yahudiliğin kutsal tarihinin maddi hatırası kabul edilmiştir.<sup>139</sup>

Sembolik bir anlatıda, Süleyman Mabedi'nin önemi ifade etmek için dünya, göz ile kıyaslanmıştır. Bu anlatıya göre gözün beyaz kısmı okyanusları, siyah kısmı (iris) dünyayı, gözün ortasındaki siyah yer (gözbebeği) Kudüs'ü ve gözbebeğinde oluşan görüntü de Süleyman Mabedi'dir.<sup>140</sup>

Yahudi inancına göre, Kudüs İsrail topraklarının merkezinde, Süleyman Mabedi Kudüs'ün merkezinde, Kutsallar Kutsalı Mabedi'nin merkezinde, Ahit Sandığı Kutsallar Kutsalı'nın merkezinde yer alırken dünyanın merkez noktası kabul edilen Even Şetia da Ahit Sandığı'nın önünde yer almıştır.<sup>141</sup>

Süleyman Mabedi Yahudiler için dinî inançlarını en güzel şekilde ifade edebildikleri muhteşem bir mimari eser olmuştur. Tarihte benzerinin olmadığı ifade edilen Mabedi, Yahudiler üzerinde oldukça büyük bir etki bırakmıştır. Değişik zamanlarda çeşitli saldırılara maruz kalmasına karşın şöhreti hiçbir zaman yok olmamıştır. Yahudiler, onu büyük bir azimle yeniden inşa etmişlerdir. Her ne kadar Mabedi inşa edenler değişik yerlere sürgüne gönderilmişlerse de bu insanların yaptıkları ve başarıları sonradan gelen Yahudiler için bir ilham kaynağı olmuştur. Muhteşem bir mimari örnek olan Süleyman Mabedi, asırlar boyunca böyle anılmıştır.

Süleyman Mabedi Yahudilerin yüreğinde, gönlünde ve zihninde, kısacası benliğinin tümünde Tanrı'ya ayırdığı yerin anıtlaşmış ve somutlaşmış halidir.<sup>142</sup> Eski dönemlerde, dünyanın muhtelif yerlerindeki her yaştan Yahudi, Süleyman Mabedi'nin kendisi için dünyadaki en kutsal kurum olduğunu ve onun için canını bile verebileceğini söylemiştir. Yine o dönemlerde bütün Yahudilerin en büyük arzusu, ömürlerinde en azından bir kere Süleyman Mabedi'ni ziyaret etmektir. Bu nedenle, binlerce Yahudi Pesah, Şavuot ve Sukot günlerinde Kudüs'e akın edip özellikle Mabedi'nin bulunduğu yere gelerek buranın havasını teneffüs ederdi.<sup>143</sup> Günümüzde ise Yahudiler bu mekânda sadece

<sup>139</sup> Simon Coleman, John Elsner, *Pilgrimage*, British Museum Press, London 1995, s. 43.

<sup>140</sup> Kristianpoller, s. 196.

<sup>141</sup> Arthur Hertzberg, *Judaism*, 2. Baskı, George Braziller, New York 1962, s. 150.

<sup>142</sup> Alalu vd., s. 197.

<sup>143</sup> Solomon Grayzel, *A History of the Jews*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1952, s. 115-116.

zorunlu dualarını etmekte ve Ağlama Duvarı önünde geleneklerini sürdürmektedir.<sup>144</sup>

Yahudiler, MS 70'te yıkılan ve yaklaşık iki bin senedir mahrum kaldığı Mabed'in özlemine hâlâ yüreklerinde hissetmekte, Mabed'in yeniden inşasına imkân verecek şartların oluşacağına yürekten inanmaktadır.<sup>145</sup>

### 5.1. Mabed'in Dini Önemi

Süleyman Mabedi, her şeyden önce Tanrı ile Yahudiler arasındaki antlaşmanın sembolü olan Ahit Sandığı'na koruyucu bir mekân olduğundan,<sup>146</sup> başka bir deyişle Tanrı'nın Evi olduğundan önem arz etmiştir.<sup>147</sup> Tanrı Tevrat'ın çeşitli yerlerinde Mabed'i kendisinin seçtiğini<sup>148</sup> ve onun kendisine ait olduğunu ifade etmiştir.<sup>149</sup> Süleyman, Mabed'in açılışı esnasında yaptığı kısa konuşmasında, "*Senin için görkemli bir tapınak, sonsuza dek yaşayacağı bir konut yaptım*"<sup>150</sup> cümlesiyle Mabed'in Tanrı'nın Evi olduğunu vurgulamıştır. Süleyman Mabedi'nin Tanrı'nın Evi olması kadar doğal bir şey olamazdı. Zira inanışa göre Tanrı, kendi eyleminin sonucu olarak iki eliyle yarattığı Mabed'i bir eliyle yarattığı dünyadan ve hatta kelamından dolayı ortaya çıkan göklerden daha değerli görmüştür.<sup>151</sup> Bir efsane niteliğinde olan bu inançların ötesinde, Süleyman Mabedi'ni Yahudilerle birlikte sonsuza dek yaşayacağı mekân olarak gören Tanrı<sup>152</sup> bu Mabed'in kim tarafından yapılacağını, ebatlarını ve daha pek çok özelliğini bizzat kendisi bildirilmiştir. Üstelik Mabed'e büyük önem verdiği için, onun yapım görevini birçok savaşa katılan Davud'a değil, oğlu Süleyman'a vermiştir.<sup>153</sup>

Süleyman Mabedi, peygamberler ile Tanrı arasında bir bakıma iletişim merkezi olmuştur. Tanrı bazı peygamberlere ilahi varlığını burada göstermiş<sup>154</sup> ve peygamberlik görevini burada vermiştir.<sup>155</sup>

Bazı tarihî olaylar da Tanrı'nın Süleyman Mabedi'ne verdiği önemin bir göstergesi olmuştur. Örneğin Mabed'in Babililer tarafından yıkılması Tanrı'yı oldukça üzmüştür. Bundan dolayı o, Mabed'e yaptıklarına karşılık Babil'den

<sup>144</sup> Tümer-Küçük, s. 500.

<sup>145</sup> Alalu vd., s. 197.

<sup>146</sup> Alalu vd., s. 257.

<sup>147</sup> Alon, s. 48.

<sup>148</sup> Mezmurlar 132/13.

<sup>149</sup> Yeremya 34/15.

<sup>150</sup> I. Krallar 8/13.

<sup>151</sup> Kristianpoller, s. 196.

<sup>152</sup> Hezekiel 43/7.

<sup>153</sup> I. Tarihler 28/6.

<sup>154</sup> Yeşaya 6/1; Amos 9/1.

<sup>155</sup> Yeşaya 6/8-9.

intikam alacağını söylemiştir.<sup>156</sup> Zira Mabed, Tanrı'nın İsrail'de sonsuza dek sürecek varlığının sembolü kabul edilmiştir.<sup>157</sup>

Yahudiler, Süleyman Mabedi'nin Tanrı'nın Evi olmasından dolayı onun ebedi ve Yahudi milleti gibi yıkılmaz olduğuna inanmıştır. Bir Yahudi düşünür, yeryüzü ve gökyüzü var olduğu sürece Süleyman Mabedi'nin yıkılamayacağını ifade etmiştir. Bu inanç, Mabed'in yıkılması esnasında dahi kendini göstermiş ve onu savunan Yahudiler, bu inançla son ana kadar düşmanla mücadele etmiştir.<sup>158</sup>

Öte yandan Süleyman Mabedi, ister kutsal topraklarda isterse diasporada olsun bütün Yahudilerin dinî hayatlarının merkezinde yer almıştır.<sup>159</sup> O, toplumsal ibadetler için olduğu kadar bireysel ibadetler için de hizmet etmiştir. Yahudileri günahlarından arındırıp dinî temizliğe ulaştıran kurban ibadeti ancak burada icra edilmiştir.<sup>160</sup> Pesah, Sukkot ve Şavuot gibi hac ibadetlerinin uygun bir şekilde yerine getirilebilmesi için Süleyman Mabedi'ne gelmesi icap etmiştir.<sup>161</sup> Bir Yahudi, Süleyman Mabedi'ne ne kadar uzakta olursa olsun, niyazlarını ve isteklerini duaların kabul edildiği bu yere yöneltmiştir.<sup>162</sup> Zira Yahudiler, dünyanın en uzak köşesinde bile olsalar dualarının buraya ulaşacağına inanmıştır.<sup>163</sup> Mabed'in yıkılmasından sonra ise Yahudi âlimlerden birisi dua kapılarının kapandığını ve demir bir duvarın Yahudiler ile Tanrı'nın arasını ayırdığını söylemiştir.<sup>164</sup>

Tanrı'nın fiziki yapısını ifade etmesinin çok ötesinde, Yahudilerin isteklerini karşılamak için yapılan Süleyman Mabedi, Tanrı'nın affını ve mağfiretini isteyen Yahudiler için bir kurtuluş yolu olmuştur.<sup>165</sup> Bu nedenle Yahudiler Süleyman Mabedi'ni, kurtuluşa ereceklerine inandıkları bir mekân olarak görmüştür.<sup>166</sup> En sıkıntılı zamanlarında, emzikteki bebekten en yaşlısına kadar hepsi burada bir araya gelmiştir.<sup>167</sup> Tanrı'ya olan bağlılıklarını, Mabed'e

<sup>156</sup> Bkz. Yeremya 50/11, 28, 51/11.

<sup>157</sup> Margolis-Marx, s. 65.

<sup>158</sup> Alon, s. 49.

<sup>159</sup> Alon, s. 47.

<sup>160</sup> Süleyman Mabedi yıkıldığında Yahudiler "Artık ne sunağımız, ne mabedimiz ne de kâhinliğimiz var, bundan dolayı kurbanlar sunamıyoruz, günahlarımız bizde kalıyor ve sonuçta mağfireti elde edemiyoruz", demişlerdir (Cohen, "The Temple...", III/316).

<sup>161</sup> Alon, s. 47.

<sup>162</sup> Bkz. I. Krallar 8/44-48.

<sup>163</sup> Yehoshua M. Grintz, "Temple, The Significance of the Temple for People," *Encyclopedia Judaica*, Ed. Celil Roth vd., Keter Publishing House Jerusalem Ltd., Jerusalem 1978, XV/954; Yunus 2/5-8.

<sup>164</sup> Cohen, "The Temple...", III/316.

<sup>165</sup> Bkz. I. Krallar 8/27-30.

<sup>166</sup> Daniel Jeremy Silver, *A History of Judaism*, Basic Books, New York 1974, I/255.

<sup>167</sup> Yoel 2/12-17.

giderek göstermişlerdir. Tanrı ise buna karşılık onları affedip ödüllendirmiştir.<sup>168</sup>

Öte yandan Ahit Sandığı'na ev sahipliği yapan Mabedi'nin, Tanrı'nın varlığı ile Yahudiler arasındaki iletişimi sağladığına inanılmıştır. Bundan dolayı Mabedi'nin yıkık kaldığı süre boyunca Yahudiler, Tanrı'yla iletişim kuramadıklarını düşünmüşler ve büyük sıkıntılar yaşamışlardır.<sup>169</sup> Hatta başlangıçta, Süleyman Mabedi'nden yoksun bir şekilde ibadet etmenin zor olduğuna inanan sürgündeki Yahudilerin bazıları, Mabedi'nin yokluğundan dolayı diğer halkların dinî inançlarını benimsemiştir.<sup>170</sup>

Netice olarak, Süleyman Mabedi'nde yapılan ibadet ve uygulamalar ne olursa olsun, onun bir bütün olarak tek bir düşünceye hizmet ettiği vurgulanmıştır. O da insanın her şeye gücü yeten Tanrı'ya bağlı olması ve boyun eğmesidir.<sup>171</sup>

## 5.2. Mabedi'nin Milli Önemi

Süleyman Mabedi, dinî fonksiyonun yanı sıra Yahudi milletini ve kültürünü birleştiren bir faktör olarak da büyük önem arz etmiştir.<sup>172</sup> Zira Yahudiler, Mabedi'ni dinî olduğu kadar milli bir merkez olarak da değerlendirmiştir.<sup>173</sup> Onlara göre Mabedi, tevhid inancına dayanan kültürün sembolü olduğu kadar İsrail'in bağımsızlığının da sembolü olmuştur.<sup>174</sup> Yahudiler, kendilerini harekete geçiren en derin ve en önemli toplumsal tatmini ya da en azından milli birliklerinin yansımalarını, Süleyman Mabedi'nde yapılan ibadetlerde bulmuştur. Kısaca Mabedi, Yahudi milli hayatının tam merkezinde yer almıştır.<sup>175</sup>

Süleyman Mabedi sayesinde, daha önce ülkenin değişik yerlerine dağılmış olan dinî merkezlerin önemi azalmış ve bu merkezlerin Kudüs'te toplanması için çalışılmıştır. Bunun yanında, Yahudi aşiretlerin Kudüs ve hükümdar hanedanlarıyla ilişkilerinin güçlendirilmesi ve ayrırımcı eğilimlerin azaltılması amaçlanmıştır.<sup>176</sup> Süleyman Mabedi'nin ifade ettiği bu önemden dolayı yıkılması her defasında İsrail'in bağımsızlığının sonunu ifade etmiştir. Ayrıca

<sup>168</sup> Bkz. II. Tarihler 30. bab.

<sup>169</sup> Coleman-Elsner, s. 44.

<sup>170</sup> Victor H. Matthews, *Manners and Customs in the Bible*, 7. Baskı, Hendrickson Publishers, Massachusetts 1991, s. 180.

<sup>171</sup> Yehezkel Kaufmann, *The Religion of Israel*, İbranice'den Çev. Moshe Greenberg, George Allen & Unwin Ltd., London 1961, s. 296.

<sup>172</sup> Alon, s. 47.

<sup>173</sup> Grintz, XV/954.

<sup>174</sup> Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, Genişletilmiş 2. Baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2003. s. 46.

<sup>175</sup> Guignebert, s. 59.

<sup>176</sup> Besalel, *Yahudi Tarihi*, s. 46.

Yahudilerin Mabed'in yıkık kaldığı dönemlerde matem tutmalarına neden olmuştur.<sup>177</sup>

### 5.3. Mabed'in İçtimai Önemi

Tanah ve İncil'de görüleceği üzere Süleyman Mabedi, sosyal yönüyle de önem arz etmiştir. İnsanların bir araya gelip toplandıkları yerlerden birisi olmuştur. Özellikle Yahudi liderler ve peygamberlerin halkla bir araya geldikleri bir merkez olarak dikkat çekmiştir.<sup>178</sup>

Süleyman Mabedi, düşüncelerin açıklanmasını sağlayan toplumsal bir forum niteliği taşımıştır. İnsanların ve bilgelerin birbirlerini dinledikleri özgür bir akademi çeşidi olmuştur. Nitekim bazı Yahudi âlimleri, Süleyman Mabedi'nde her gün ders vermiş, kendilerini can kulağıyla dinlemeye gelen geniş halk kitlelerine hitap etmiştir. Burada düzenli olarak ders veren bir başka kişi ise, sonradan bir din olarak ortaya çıkan Hıristiyanlığın kurucusu İsa olmuştur.<sup>179</sup> İlk Yahudi Hıristiyan havari topluluğu da bu kutsal bölgeye gelmiş ve bunlardan bazıları orada toplanan insanlara vaaz etmiştir.<sup>180</sup>

Gerek kutsal topraklarda gerekse diasporada yaşayan bütün Yahudilerin her yıl Süleyman Mabedi'ne yarım şekel para göndermeleri Mabed'in toplumsal önemine işaret eden bir başka husus olmuştur. Yahudiler tarafından gönderilen bu paralar sadece Mabed ve orada kesilen kurbanlar için değil aynı zamanda Kudüs'ün duvarlarının ve kulelerinin bakımı, su kemerlerinin tamiri ve şehrin diğer ihtiyaçları için harcanmıştır. Böylece Süleyman Mabedi, sivillerin ve Kudüs'ün savunma ihtiyaçlarının finanse edilmesine de dolaylı olarak hizmet etmiştir.<sup>181</sup>

### 5.4. Mabed'in Hukuki Önemi

Süleyman Mabedi, en azından ikinci mabed boyunca Yahudilerin hukuki yapısının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Süleyman Mabedi'nin çevresine kurulan Yahuda devleti, meşruiyetini Mabed sayesinde kazanmıştır.<sup>182</sup> Özellikle Mabed, Yontulmuş Taş Odası'nda yerleşik bulunan ve en yüksek Yahudi mahkemesi olarak bilinen sanhedrine hukuki anlamda büyük önem kazandırmıştır. Nitekim sanhedrinin Mabed'den kaldırılması, otoritesinin ve meşruiyetinin azalması anlamına gelmiştir.<sup>183</sup> Bundan dolayı sanhedrinin, Mabed'in yıkılmasıyla beraber ortadan kalkması, aralarındaki organik bağdan dolayı kaçınılmaz olmuştur.<sup>184</sup>

<sup>177</sup> Besalel, *Yahudi Tarihi*, s. 46.

<sup>178</sup> Bkz. Yeremya 36/6, 26/2, 36/10.

<sup>179</sup> Bkz. Luka 2/41-50.

<sup>180</sup> Alon, s. 48.

<sup>181</sup> Alon, s. 47-48.

<sup>182</sup> Alon, s. 48.

<sup>183</sup> Alon, s. 48.

<sup>184</sup> Alon, s. 45.

## Sonuç

Süleyman Mabedi'nin Yahudiler için bir ibadet merkezi olması, onun değerini artırmaktadır. Günahlarının affedilmesi, Tanrı'ya karşı şükran duygularının ifadesi olan kurban sadece bu mekânda sunulması, üç hac bayramının Mabed'de uygulanması Süleyman Mabedi'ni Yahudiler için vazgeçilmez bir hale getirmiştir. Süleyman Mabedi'nin yıkılmasıyla sadece buraya özgü olan ibadetler sona ermiştir. Öte yandan Mabed'in yıkılmasından sonra ortaya çıkan sinagog kurumu ise hiçbir zaman Süleyman Mabedi'nin yerini almamıştır. Dolayısıyla Yahudi inancı açısından bakıldığında, sadece Süleyman Mabedi'nde uygulanan ibadetlerin tekrar icra edilebilmesi, Mabed'in yeniden inşa edilmesini zorunlu kılmaktadır.

## Kaynakça

- Alalu**, Suzan vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 2. Baskı, 2. Baskıya Haz.Yusuf Altıntaş, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001.
- Alon**, Gedaliah, *The Jews in Their Land in the Talmudic Age, 70-640 C.E.*, İbranice'den Çev. Gershon Levi, Harvard University Press, England 1996.
- Besalel**, Yusuf, "Bet Amikdaş", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, I.
- ,"Koen Gadol", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, II.
- ,"Levi", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, II.
- ,"Kurban", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, II.
- ,"Pesah", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, II.
- ,"Şavuot", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2002, III.
- ,"Taanit", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2002, III.
- ,"Hanuka", *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2001, I.
- , *Yahudi Tarihi*, Genişletilmiş 2. Baskı, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul 2003.
- Cohen**, Shaye J. D., "Roman Domination, The Jewish Revolt and the Destruction of the Second Temple", *Ancient Israel*, Ed. Hershel Shanks, Biblical Archaeology Society, Washington D. C. 1999.

- , "The Temple and the Synagogue", *The Cambridge History of Judasim*, Ed. William Horbury, W. D. Davies, John Sturdy, 2. Baskı, Cambridge Univeresity Press, Cambridge 2001, III.
- Coleman**, Simon, John Elsner, *Pilgrimage*, British Museum Press, London 1995.
- Einstein**, Judah David, "Pilgrimage", *The Jewish Encyclopedia*, Funk & Wagnalls Company, New York and London 1905, X.
- Ginzberg**, Louis, *The Legends of the Jews*, The John Hepkins University Press, Baltmora and London 1998, IV.
- Grayzel**, Solomon, *A History of the Jews*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1952
- Grintz**, Yehoshua M., "Temple, The Significance of the Temple for the People", *Encyclopedia Judaica*, Ed. Celil Roth vd., Keter Publishing House Jerusalem Ltd., Jerusalem 1978, XV.
- Guignebert**, Charles, *The Jewish World in the Time of Jesus*, Çev. S H. Hooke, Routledge, London and New York 1996.
- Güç**, Ahmet, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, Esra Fakülte Kitabevi, İstanbul 1999.
- Hachlili**, Rachel, *Ancient Jewish Art and Archaeology in the Diaspora*, Koninklijke Brill NV, Boston, Köln 1998.
- Harman**, Ömer Faruk, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIV.
- Hertzberg**, Arthur, *Judaism*, 2. Baskı, George Braziller, New York 1962.
- Hirsch**, Emil G., "Sacrifice", *The Jewish Encyclopedia*, Funk and Wagnalls Company, New York and London 1905, X.
- Hollis**, Christopher; Ronald Brownrigg, *Holy Places*, Frederick A. Praeger, New York, Wahington 1969.
- Jacobs**, Louis, "Temple", *The Jewish Raligion A Companion*, Oxford University Press, New York 1995.
- , "Synagogue", *The Jewish Religion A Companion*, Oxford University Press, New York 1995.
- Joseph**, Max, "Holidays", *The Universal Jewish Encyclopedia*, Ed. Isaac Landman, Universal Jewish Encyclopedia Co., Inc., New York 1948, V.
- , "Sukkoth", *The Universal Jewish Encyclopedia*, Ed. Isaac Landman, Universal Jewish Encyclopedia Co., Inc., New York 1948, X.
- Kaufmann**, Yehezkel, *The Religion of Israel*, İbranice'den Çev. Moshe Greenberg, George Allen & Unwin Ltd., London 1961.



- Kenedy**, A. R. S.; N. H. Snaith, "Temple", *Dictionary of the Bible*, 2. Baskı, T.&T. Clark and Charles Scribner's Sons, Edinburg 1963.
- König**, Eduard, "Tabernacle", *The Jewish Encyclopedia*, Funk and Wagnalls, New York and London 1905, XI.
- Kohler**, Kaufmann, "Hanukkah", *The Jewish Encyclopedia*, Funk and Wagnalls, New York and London 1905, VI.
- Kristianpoller**, Alexander, "Temple in Talmud and Midrash", *The Universal Jewish Encyclopedia*, Ed. Isaac Landman, New York 1948, X.
- Maimonides**, *The Code of Maimonides, The Book of the Temple Service*, İbranice'den Çev. Mendell Lewittes, M.A., Ed. Julian Obermann, Yale University Press, New Haven, London 1985, XII.
- Margolis**, Max; Alexander Marx, *A History of the Jewish People*, Meridian Books, Cleveland and New York 1962.
- Matthews**, Victor H., *Manners and Customs in the Bible*, 7. Baskı, Hendrickson Publishers, Massachusetts 1991.
- Miller**, J. Maxwell; John H. Hayes, *A History of Ancient Israel and Judah*, The Westminster Press, Philadelphia 1986.
- Özen**, Adem, *Yahudilikte İbadet*, Ayışığıkitapları, İstanbul 2001.
- Plaut**, W. Gunter, "Shabuoth", *The Universal Jewish Encyclopedia*, Ed. Isaac Landman, Universal Jewish Encyclopedia Co., Inc., New York 1948, IX.
- Sinanoğlu**, Mustafa, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, XIX.
- Silver**, Daniel Jeremy, *A History of Judaism*, Basic Books, New York 1974, I.
- Soloweitschik**, Max, "Tabernacle", *The Universal Jewish Encyclopedia*, Ed. Isaac Landman, Universal Jewish Encyclopedia Co., Inc., New York 1948, X.
- Tümer**, Günay; Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Ocak Yayınları, Ankara 1997.
- Yadin**, Yigael, "Temple, Structure", *Encyclopedia Judaica*, Ed. Celil Roth vd., Keter Publishing House Jerusalem Ltd., Jerusalem 1978, XV.
- Werblowsky**, R. J. Zwi; Geoffrey Wigoder, "Temple", *The Encyclopedia of the Jewish Religion*, Adama Books, New York 1986.